

ПРИСКОРЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ЧАСУ І СОЦІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ АКТОРИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

In the article the author mentions the fact that geopolitical time acceleration and social differentiation of the actors of the international relations can be observed now. The author emphasizes that every modern period of revolutionary changes is not permanent, and there is no significant phenomenon to be taken as a basis for international development prognosis. Only unstable and fickle situations can be observed instead.

Сьогодні всі без винятку серйозні політологи міжнародних відносин аргументовано стверджують про прискорення «політичного часу». Ми справді живемо у світі змін, що прискорюються: те, що задавалося непорушним 5 років тому, нині видається глупством, хоча п'ять років тому було істиною. Наука просто не встигає відстежувати, як і коли ці зміни переростають у певні сталі явища. Ми дедалі менше розуміємо світ і втрачаємо колись дієві методи і механізми наукового прогнозування. Посилаючись на теорію «стиснення часу», московський вчений С.Караганов слушно заявляє, що колись світ мінявся раз на тисячу років, потім це почало відбуватися кожні 300, 100, 25 років.

Тепер світ взагалі став непередбачуваним у тому розумінні, що часом ми неспроможні спрогнозувати сутнісні зміни, які обов'язково мають відбутися упродовж чи не кожного календарного року.

Нинішня глобальна фінансово-економічна криза для політичної науки стала підтвердженням висновку, який пропонувався автором цього матеріалу на засіданнях Вченої ради Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України десь від осені 2006 року. Прогнозуючи високу вірогідність холодної війни і системного протистояння між Сполученими Штатами та Російською Федерацією, очолюваними відповідно Дж.Бушем та В.Путіним, ми разом з тим стверджували, що хаотичність і некерованість міжнародної системи можуть різко міняти ситуацію у залежності від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Кожний етап революційних змін, які ми наразі переживаємо, не може розглядатися як щось тривале чи перманентне. Ситуації міняються настільки, що не маємо належних підстав говорити про появу справді виразного і чіткого явища, яке б могло бути покладене в основу визначення перспектив міжнародного розвитку. Натомість можемо прогнозувати нестабільність і мінливість ситуативних проявів змін, що нині вже мають місце. Це відноситься і до:

- так званого перезавантаження американо-російських відносин;
- тільки формальної відмови американської сторони від побудови стосунків з Китаєм на принципі визначення цього азійського гіганта «ворожою» державою;
- зниження всеосяжності рівнів і масштабів цілісності євроатлантичної спільноти в умовах сутнісної переорієнтації європейських економік на торгово-економічне, фінансове та інвестиційне співробітництво з азійськими економічними велетнями та збереження безпекової домінанти як ключової ознаки єдності і прояву діалектичності розвитку міжнародної системи;
- зростаючого впливу енергетичного та сировинного фактора на міждержавні відносини дво – і багатостороннього характеру;

* доктор історичних наук, професор, завідувач відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

- переважання декларативності над стратегією спільного виживання людства у спробах зупинити переростаючу у стан неконтрольованості деградацію навколишнього середовища.

Всі ці ситуативні прояви грядущих змін відбуваються і накопичуються внаслідок, головним чином, збігу низки різних факторів політико-системного гатунку. Втрата міжнародною системою вікової прямої і жорсткої залежності між станом національної економіки великих держав і рівнем їхнього гео економічного та геополітичного впливу на глобальну перспективу розвитку.

Сьогодні азійські гіганти, що ними прискореними темпами стають Китай та Індія, показують зразки економічного поступу, але разом з тим залишаються надто далекими від досягнення тих соціальних стандартів:

- які загалом постійно поліпшуються в євроатлантичній спільноті, попри прискорення у часі кризових циклів в економічній сфері та доволі нищівний вплив цих криз на економіки традиційних лідерів капіталістичної системи;

- не відіграють тієї ролі в геополітиці та воєнно-політичній сфері, яку зазвичай в попередні історичні епохи відігравали великі актори міжнародних відносин на пікові економічних досягнень. Більш того, існують ознаки того, що вказані азійські гіганти особливо й не прагнуть до перехоплення ініціативи та здобуття незаперечного лідерства в геополітичних та воєнно-політичних змаганнях сучасності.

На цьому тлі сумнівними починають виглядати прогнози політологів та економістів про те, що уже у видимій історичній перспективі на людство очікує так звана азійська версія глобалізації. Підстави для такого висновку знаходимо у сфері економічних стратегій, а саме: експортна орієнтація китайської та індійської економік, будучи покладеною в основу їх непересічних досягнень, повною мірою і беззастережно залежить від рівня суспільного споживання в державах Європи і Північної Америки як традиційних лідерах геополітичного і гео економічного суверенітету.

Відтак спостерігаємо абсолютно нові поточні процеси в рамках теорії взаємозалежності. Його суть полягає у тому, що нові лідери економічного прогресу незаперечно зацікавлені у збереженні високих темпів економічного росту старих лідерів та недопущенні їхнього колапсу. В рамках теорії прискорення часу така ситуація просто має розглядатися як базовий прояв революційності нашої епохи.

Наростає ймовірність того, що світ-система і система міжнародних відносин наближаються до переходу в таке постійно діюче явище, як взаємна зацікавленість великих акторів глобального гео економічного і геополітичного процесу у взаємній підтримці, а часом і в порятунку. Такого явища попередні історичні епохи не проявляли.

Маємо справу з винятковою новизною складових формування нової міжнародної системи. Вона більшою мірою тяжіє до нової форми однополярності, ніж до так званої багатополарності з усіма її добре відомими загрозами для міжнародної безпеки. З іншого боку, на основі проведеного нами політичного аналізу та практичного і стратегічного оцінювання, ризикуючи наразитися на зливу критики від прихильників ідеї чи гіпотези про формування азійської моделі глобалізації, відзначаємо, що нова міжнародна система формуватиметься на основі окреслених вище змін у практичних проявах теорії взаємозалежності.

Маємо на увазі високу вірогідність конструктивного впливу складних фінансово-економічних та сировинно-енергетичних аспектів політики великих акторів міжнародної системи на загальний контекст формування нового геополітичного простору. Дедалі виразніше впливатимуть на геостратегії великих акторів міжнародної системи чинники самозбереження та недопущення системного колапсу, спроможного спричинити вже справді неконтрольований ніким хаос та застосування традиційно крайнього засобу політики, яким залишається велика війна.

Політична революція глобального масштабу, яка відбулася на переломі 1980-х і 1990-х років за якихось двадцять років привела до входження у світовий капіталістичний ринок кількох мільярдів нових виробників товарів, послуг та інтелектуального продукту. Відбулося ніким не прогнозоване справді гігантське розширення цього ринку. Капіталізм реально запанував у просторовому вимірі. Почала наростати роль так званої периферії, що в рамках констатованої вище нової моделі взаємозалежності першою чергою проявляється в незацікавленості розвинутих держав у тому, щоб у відповідних державах залишався низьким рівень споживання. Наукові новації, які в епоху холодної війни і системного протистояння капіталізму і комунізму втратили елементи абстракції, і почали відігравати вирішальну роль в соціально-економічному поступі замість колишнього вирішального застосування в сфері військово-промислового комплексу. Інформаційна революція, про яку ще двадцять років тому говорили вкрай обережно, стала невід'ємною частиною нашого життя.

Разом з тим, прискорений перерозподіл світового валового внутрішнього продукту на користь нових капіталістичних гігантів не позначається справді радикально на Сполучених Штатах Америки, Європейському Союзі та Японії. Порівняльна статистика у даному випадку дуже часто застосовується в алармістських цілях. У тому числі маємо на увазі і такі її ключові елементи, як, скажімо, товарна експансія чи перспектива зрівняння китайського та індійського ВВП з американським вже у 2020 році. Адже наразі немає належних підстав стверджувати, що без збереження нинішніх рівнів споживання у США економічний поступ Китаю та Індії спроможний зберегти свої нинішні показники. Проблема внутрішнього попиту в цих країнах безумовно діалектичним чином зв'язана з практично не контрольованим, особливо в Індії, ростом населення.

Річ, зокрема, в очевидній суперечності між реалізацією такої мети, як наближення до передових показників продуктивності праці, з одного боку, та створенням нових робочих як засобу зростання внутрішнього попиту, з другого боку. Наразі західні наукові джерела з посиланнями на китайських фахівців не дають жодних підстав говорити про віднайдення великими державами Азії справді ефективного механізму подолання нинішньої залежності тамтешнього макроекономічного росту від рівнів масового споживання в Північній Америці, значною мірою в Європі та меншим ступенем в Латинській Америці.

Діалектичний підхід дозволяє стверджувати, що індустріальна революція в Китаї і частково в Індії, яка супроводжується просто безмежним наростанням потреби у сировині та енергоресурсах, може стати базовою причиною революційного зламу у ході становлення нової міжнародної системи. Конкуренція у цій сфері поступово переростає у відверту боротьбу з перспективами не тільки наростаючого цивілізаційного протистояння, але й повернення до нових форм територіальної експансії.

З нашого погляду, розуміння такої небезпеки відіграло одну з ключових ролей у стратегічному позиціонуванні адміністрації 44-го президента США Барака Обами. Його вирішальна суть бачиться нам такою: глава американської держави, зберігаючи в основі державної стратегії ідею глобального гегемонізму, має намір досягти цього на засадах усвідомлення і сприйняття змін в розподілі економічних потенціалів, не відмовляючись від принципового концепту побудови американської геополітики, що нею залишається взаємозв'язок між рівнем демократії і переходом національних економік на стабільний розвиток. Йдеться, зокрема, про те, що уже ближчим часом середній клас Китайської народної республіки спричинить демократичний поштовх, з яким цілком може не справитися нинішня політична система.

Посилання на успішний досвід авторитаризму у державі-місті Сінгапурі не витримує серйозної критики з огляду на відсутність там таких причин конфліктності, як критична диференціація в рівнях розвитку великих регіонів та якості

життя населення, сепаратизм чи етнічні проблеми, напруженість у відносинах з сусідніми державами, що мають місце, коли говоримо про Китай чи Індію.

Наразі у світі спостерігається наростання дефіциту не тільки енергії та сировини, а й харчів. Цей процес належним чином ще не осмислений наукою. Річ у тім, що він підштовхує експансіонізм територіального характеру, який дедалі виразніше знову стає важливим ресурсом розв'язання політичних проблем. Про це доводиться нагадувати хоча б тому, що ще десь 20 років тому територію почали визначати ресурсом, що втрачає у значенні. Натомість постала теорія неоімперіалізму, тобто форми контролювання інших держав без завоювання їхньої території.

Відтак, купівля Китаєм сотень тисяч гектарів африканської та латиноамериканської землі для виробництва харчів, скупка у масовому порядку сировинних ресурсів засвідчують появу нової форми територіальної експансії.

Ще одна серйозна зміна глобального характеру бачиться у так званій дифузії технологічних знань. Мається на увазі поступове наростання високотехнологічної продукції в китайському та індійському експорті. Процес перехоплення ініціативи у Заході, звичайно, буде тривати, але він уже розпочався. Не випадково цій сфері стільки уваги приділяють у Росії.

Нагадаємо тільки одну дуже популярну цифру: в КНР готується у сто разів більше інженерів, ніж в США. Попри американську перевагу у якісних показниках високих технологій, китайська кількість і впертість можуть дати несподівані результати вже через 5-10 років.

Врешті, 2010-2015 роки будуть періодом наростаючого зв'язку між економічними і політичними аспектами розвитку. Економічна криза 2008-09 років дала перші сигнали про можливість змін світової фінансової системи з домінуванням міжнародних інститутів західного системного зразка та американського долара.

І все ж, схоже, що під впливом ейфорії як наслідку перемоги у холодній війні та розпаду СРСР Захід пропустив появу конкуренції і в цій сфері. Але не слід випускати з поля зору й іншого: незацікавленість того ж Китаю у радикальній революції у світовій фінансовій системі може бути тільки тимчасовою.

Пропустив Захід і перерозподіл багатства від країн-споживачів енергії до країн, що її виробляють. Наразі ця сума оцінюється в 1, 5 – 2 трильйони доларів.

У цьому сенсі слід відзначити, що через кілька років такий же перерозподіл багатства може статися на користь продуцентів харчів. Україні важливо не прогавити цей момент.

Наостанок відзначимо, що сьогодні в політичній науці дедалі частіше наголошують на тому, що у світі начебто починає дедалі виразніше перемагати так звана авторитарна модель капіталізму. Однак тут треба бути дуже обережними. Адже наразі з 15-ти найбагатших країн світу тільки Сінгапур та Катар мають виразно авторитарні системи.

Відтак, попри величезне значення Росії для української перспективи не слід забувати про Захід та західні моделі розвитку. Саме Захід стимулює модернізаційні імпульси в Україні.

Ми не згодні з тими російськими дослідниками, які пророкують близьке падіння авторитету Європи та її глобальних впливів. Європейський інтеграційний проект зберігатиме свою привабливість. Інша річ, що ближчим часом Євросоюз не матиме належних засобів для організації і фінансування нових етапів розширення. Відтак, європейський вектор для України – це передовсім критерії миру і сталого розвитку.

Стосовно перспектив Росії пошлемося на тезу багаторічного радника В.Путіна, відомого своїм націоналістичним духом професора Караганова: «Россия явно не попадает в число новых лидеров: нет инновационной экономики, нет достаточной базы, слишком дорогая рабочая сила, поскольку мы позволили себе популистскую политику в прошлые годы, допустив огромное увеличение стоимости рабочей силы. Нынешний экономический кризис ее, конечно, опустит, но она ос-

танется все равно за пределами высокой в условиях конкуренции с Азией. Соответственно, мы не сможем участвовать эффективно и по широкому фронту в новой индустриальной революции. Я вынужден напомнить, что все предыдущие годы происходила детехнологизация нашего ВВП, т.е. доля высокотехнологичной продукции, несмотря на все разговоры о противоположном, сокращалась, и будет сокращаться, к сожалению. Говоря об этом с горечью, мы пропустили еще один этап модернизации в прошлые годы. Это совершенно очевидно... Мы не погибнем, более того, я почти уверен, что мы останемся мощной державой, если мы правильно поймем наше место в этом новом мире и правильно распорядимся имеющимися у нас ресурсами».

Вирішальним чинником визначення подальшої стратегії розвитку може стати наростаюча соціальна диференціація на глобальному рівні.

Серед пересічних і навіть серед низки високо освічених українців дуже поширеним є міф про «винятковість» бідності в Україні. Окремі кандидати в президенти у цьому зв'язку обіцяють буквально золоті гори своїм виборцям, стверджуючи, що зможуть подолати бідність буквально наступного дня після приходу у головний кабінет на Банкову. Схоже, що при цьому вони взагалі не усвідомлюють глибини проблеми та не уявляють її глобальної значимості. Адже попри ось вже кілька десятиліть боротьби з глобальними злиднями, яку організовує міжнародна державно-політична спільнота, помітних зрушень у цьому напрямі практично немає. Так що українські популісти не оригінальні.

За всієї гостроти соціальної проблематики у нашій державі, нігілізм і огульне шельмування сіють у людях не прагнення працювати, не творчий чи діловий порив, а відчай і тотальний песимізм. За такого «стратегічного» підходу долати кризу значно важче. Адже серед населення поширюються не прагнення зробити свій бізнес, підняти власний професіоналізм чи знайти кращу роботу, а такі явища, як споживацька орієнтація на державу, корупційні або інші настрої кримінального характеру.

З цих причин подаємо ситуацію у світі такою, як вона є. Причому зупиняємося на такій нижній межі, як 2005 рік, з огляду на відсутність достовірних даних наступних трьох років, а також через те, що цей рік не відноситься ні до періоду економічного буму (таким був 2007), ні до кризового піку (кінець 2008 – початок 2009). Отже, по-перше, по всьому світу в багатих і бідних державах бідність була присутня завжди, у тому числі й у крайніх вимірах. Нині у більшості держав світу нерівність, тобто розрив між багатими і бідними у рівні статків, критично висока. Причому вона не зменшується, а розширюється.

Причин багато, включно з відсутністю у людей особистої відповідальності і волі, поганим державним управлінням, відвертою експлуатацією людей праці, зловживаннями чиновників владними повноваженнями, злиттям бізнесу і влади. Можлива і комбінація цих та інших факторів.

Дедалі частіше аналітики і експерти зв'язують з бідністю та нерівністю людей соціальну і суспільну напруженість, зростання злочинності і насилля, тероризм і втечу від дійсності у світ наркоманії.

Нерівність зазвичай вимірюється відносним рівнем бідності. До уваги в сучасному світі ми вимушені брати і абсолютну бідність або злиденність.

Світовий банк нещодавно поширив інформацію і статистику, якими підтверджується значно більше розповсюдження на планеті бідності і злиденності, ніж досі вважалося. При цьому застосовані й інші оціночні підходи.

Приміром, нова межа бідності визначається еквівалентом в \$1.25 на добу. Жахливим є наступний показник: на рівні цієї межі або нижче неї у світі 2005 року перебувало 1, 4 мільярда людей, тобто кожен четвертий.

Більш того, майже половина земель, тобто понад три мільярди людей, могли собі дозволити щоденні витрати на рівні до \$2.50 на добу. Не менш вражає й інше: 80 % земель живе на суму, меншу за \$10 на добу.

Отже:

- понад 3 мільярди землян (половина всіх мешканців планети) проживають на два долари п'ятдесят центів денно, а всі рішення міжнародних організацій про вихід з цього глухого кута залишаються на папері;

- валовий внутрішній продукт сорока однієї країни, які відносяться до категорії найбільш заборгованих (567 мільйонів людей), є меншим за цей показник у семи найбагатших землян (тобто: статок семи людей перевищує всі доходи 41-ї держави світу), однак такий підхід і така оцінка мусуються представниками гуманітарних наук тисячоліттями, не зрушивши ситуацію на краще бодай на мінімальному рівні;

- майже мільярд землян увійшли в 21-ше століття, будучи нездатними читати, писати, у тому числі написати своє прізвище, що констатується, але жодним чином не розв'язується як базова проблема людства;

- менше одного відсотка суми, яку щороку світ витрачає на зброю і підготовку до війни, потрібно для того, щоб кожна дитина могла відвідувати школу, однак це питання залишається у сфері моралізаторства, а не політичних рішень;

- один мільярд дітей живе в злиднях (одне з двох дітей світу). 640 мільйонів землян не мають не то, що квартир чи приватних будників, а бодай мінімально придатних для життя помешкань, для 400 мільйонів людей недоступною є безпечна для споживання вода, 270 мільйонів не має доступу до лікарів. 10, 6 мільйона людей 2003 року померло, не досягши 5-річного віку (29 тисяч дітей щодня), за 2000-2007 роки померло близько 70 мільйонів дітей.

Таким чином, бідність є «нормальний» стан для більшості землян і держав. Чому це так? Чи досить для пояснення причин звинувачень бідних у безвідповідальності і пасивності? Можливо, й справді вони ліниві, приймають нерозумні рішення, не борються за власну долю? Чи можна перекласти провину на владу та здійснювану нею політику?

Все відзначене про причини бідності і нерівності певним чином відповідає дійсності. Але головні причини такого стану доволі часто взагалі не обговорюються. Серед них найважливіша і нерозв'язна виглядає так:

1. Це глибинна вада структурної побудови людської цивілізації, яка з'явилася в глибині тисячоліть.

2. Найбільш значимий висновок із безуспішності стратегій подолання бідності на глобальному рівні буквально напрошується:

3. Потрібна дієва і ефективна національна програма боротьби з нерівністю і бідністю, яка б стала взірцевою для всього світу.

Віднайдення оптимальної національної моделі соціально-економічного розвитку та її впровадження – така єдино можлива перспектива реальної боротьби з бідністю, а не використання проблеми у ході чергових передвиборних кампаній.

Як показує нинішній досвід, скажімо, прибалтійських держав-членів ЄС, котрі 18 років тому вийшли із складу СРСР, членство в Євросоюзі не є у цій сфері такою собі панацеєю. Кількість бідних у тій же Латвії зовсім не менша, ніж в Україні, якщо мати на увазі всі порівняльні аспекти.

Тому ще раз відзначимо: перед західними і азійськими глобалістами уряди бідних країн бувають переважно безсилимими, коли прагнуть за їхньою допомогою вирішувати власні проблеми. Досягають реального успіху ті, хто має власну стратегію, мінімально прив'язану до позиціонування глобалістів.

Для прикладу наведемо не тільки традиційно згадуваних азійських тигрів, а й, скажімо, Бразилію, Аргентину або Чилі, які на початку ХХІ століття почали хитрувати у відносинах з міжнародними валютно-фінансовими організаціями, а не сліпо копіювати їхні рецепти та приписи.